

ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ “ГІДНІСТЬ ЛЮДИНИ” В СУЧАСНІЙ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

Берендєєва А. І.

Однією з характеристик правової держави є закріплення на законодавчому рівні розгалуженої системи прав людини. Найголовніші права людини, як відомо, закріплюються в конституціях країн і підлягають охороні з боку держави.

Система особистих прав людини завжди закріплюється в конституціях насамперед унаслідок того, що представляють собою систему природних, невідчужуваних прав, якими особа володіє з моменту народження. Так звані негативні права найперші з усіх прав людини в історії людства знайшли своє юридичне відображення в нормативно-правових актах. Поштовхом щодо їх закріплення стали буржуазні революції VII-VIII ст. Необхідно зауважити, що й до вказаного періоду існували законодавчі акти, в яких певним чином відображалися права людини, як наприклад, Велика Хартія вольностей 1215 р., але піднесення та юридичне закріплення загальнолюдських прав припадає на зазначені століття. Також у ці часи широкого розповсюдження зазнала теорія природного права, представники якої основну увагу приділяли проголошенню й захисту основних прав людини як прав усіх верств населення незалежно від їх правового статусу, а не як привілей окремих прошарків суспільства.

У VII-VIII ст. з'являються перші документи, які закріплюють особисті та політичні права людей. У зв'язку з цим не можна не згадати такі надбання англійського права, як “Петиція про права” 1628 р., “Акт про краще забезпечення свободи підданого і про попередження ув'язнень за морями” 1679 р. (так званий “Хабеас корпус акт”), “Білль про права” 1689 р. і т.п. І хоча переважно головна увага в названих документах зосереджувалась на обмеженні прав короля й закріпленні принципу верховенства парламентаризму в Англії (що, до речі, не завжди реалізовувалося на практиці, особливо що стосується перших двох пам'яток права), деякі політичні й особисті права знайшли своє відображення у вказаних документах, зокрема право на звернення з клопотанням до короля, на недопущення жорстоких і незвичайних покарань, оскарження неправомірного позбавлення волі та роз'яснення мотивів затримання тощо.

У подальшому перелік особистих і політичних прав постійно розширювався й закріплювався в основних законах країн. З посиленням розвитку міжнародної співпраці та глобалізації права у XX ст. настав час уніфікувати законодавче закріплення основних прав людини, що призвело до прийняття таких основоположних міжнародних нормативно-правових актів, як Загальної декларації прав людини 1948 р., Міжнародного Пакту про громадянські і політичні права 1966 р., Європейської Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 р. та інших.

Як відомо, до особистих прав належать права людини на життя та його захист, на повагу до її гідності, на свободу й особисту недоторканність, на невтручання в особисте життя та таємницю листування, на недоторканність житла, на свободу думки й слова, свободу світогляду й віросповідання, свободу пересування та проживання. Саме ці права передусім

закріплюються в конституціях країн. У статті 3 Конституції України проголошено, що людина, її життя й здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [1]. І не дарма саме ці права особи є основоположними, адже людина з самого народження володіє ними і, насамперед, основне призначення державно-правових інститутів - створити належні умови для реалізації людьми своїх природних прав, зокрема забезпечити захист цих прав від протиправних втручань. Адже основною й головною ознакою правової держави є пріоритет прав і свобод людини, що гарантуються державою, і якщо вже наша країна стоїть на позиціях побудови правової держави, то повинна спрямовувати свої зусилля на впровадження цього основоположного принципу в життя.

Право на гідність є, по суті, основною метою всіх інших прав людини. У цьому сенсі гідність людини - джерело його прав і свобод [2, 144]. Але що ж таке гідність?

Поняття гідності людини є загальнонауковим терміном, використовується в багатьох суспільних науках, зокрема у філософії, педагогіці, соціології, юриспруденції, психології тощо. І кожна суспільна наука розглядає поняття “гідність людини” зі своїх позицій, наділяє тими ознаками, які цікавлять саме її предмет дослідження. Серед вітчизняних юристів, які приділяють увагу розгляду питань, пов'язаних з правами людини, зокрема з правом особи на гідність у різних аспектах, можна назвати О.В. Гришук, М.І. Козюбру, А.Ф. Крижанівського, Ю.М. Оборотова, В.Ф. Погорілка, А.В. Рабіновича, О.В. Синегубова, С.С. Сливку, А.О. Церковну та інших. У роботах зазначених науковців переважно розглядаються питання щодо захисту права людини на повагу до його гідності з боку держави за допомогою цивільних, кримінальних і кримінально-процесуальних засобів.

У загальному розумінні Українська радянська енциклопедія визначає гідність як поняття моральної свідомості, в якому виражається уявлення про самоцінність людської особистості, її моральну рівність з усіма іншими; як категорію етики, що відображає моральне ставлення індивіда до самого себе й суспільства до нього. Як форма прояву соціальної й моральної свободи поняття “гідність” включає право людини на повагу, визнання її прав і одночасно передбачає усвідомлення нею свого обов'язку й відповідальності перед суспільством [3]. У цьому визначенні простежується цікава теза: гідність - це не тільки беззаперечне право людини, а й певний обов'язок перед суспільством поводити себе гідно. Трохи перефразовавши відомий вислів “Поводь себе гідно з іншими, якщо хочеш, щоб поводитися гідно з тобою”, ми відтворюємо модель поведінки особи в громадянському суспільстві. На жаль, дуже часто трапляються випадки, що люди знають лише свої права, при цьому нехтують своїми обов'язками. Але перед тим, як вимагати в оточуючих поважати свою гідність, потрібно передусім її мати. Водночас інтелігентна людина завжди повинна ставитися з повагою до усіх осіб, навіть якщо їх поведінка цього й не заслуговує, але ставлячись до інших поважно, людина

тим самим зберігає свою особисту гідність.

І.Д. Бех, з точки зору психології, під гідністю розумів усвідомлення й переживання особистістю самої себе в сукупності морально-духовних характеристик, що викликають повагу оточення [4]. Тобто в цьому разі гідність людини розглядається лише в суб'єктивному вимірі, адже в кожного своє розуміння "гідності людини". Наприклад, якщо до пересічної людини звернутися з використанням слів нецензурної лексики, то людина буде відчувати, що її гідність порушено, але поряд з цим існують певні категорії осіб, які розмовляють між собою з постійним використанням подібних лайливих слів, причому не вважаючи, що їх гідність якимось чином порушується. Отже, почуття гідності - це досить суб'єктивне відчуття, яке багато в чому залежить від світосприйняття людини.

Гідність як категорія моральності завжди була в центрі уваги теологічних досліджень. З погляду східної християнської традиції, поняття "гідність" має насамперед моральний сенс, а уявлення про те, що гідно, а що негідно, тісно пов'язане з моральними або аморальними вчинками людини та з внутрішнім станом його душі [5].

Але, мабуть, найбільшого вивчення дефініції "гідність людини" дістало у філософії. Це й зрозуміло, адже це поняття більше належить до філософських категорій, тому знайшло своє широке відображення саме в колах філософів. Розумінню принципу гідності людини присвячена велика кількість статей, написані дисертаційні роботи. З філософських поглядів, гідність особистості - усвідомлення особистістю свого суспільного значення, права на повагу суспільства, що засноване на визнанні суспільством соціальної цінності людини [6].

Юридичні науки також не залишилися осторонь визначення терміну "гідність людини", але оскільки це поняття знаходиться на стику філософії та права, то, природно, більш широке вивчення знайшло саме у філософії права. О.В. Гришук пропонує власне розумінні гідності, що складається з таких елементів: об'єктивна сторона (людська гідність); суб'єктивна сторона (гідність людини); суб'єкт (носій) і об'єкт (зміст, змістовна сторона) гідності. З об'єктивної сторони, людська гідність - це самоцінність і суспільна значимість людини як біосоціодуховної істоти, яка визначається існуючими суспільними відносинами, не залежить від конкретної людини й має бути рівною для всіх людей; зі суб'єктивної сторони, гідність людини - це внутрішня оцінка нею власної цінності, яка ґрунтується на схваленій домінуючою частиною суспільства моральній самосвідомості й готовності її охорони за будь-яких умов, а також очікування з цього приводу поваги з боку інших [7, 14].

Але гідність - це не лише філософська або етична категорія, а й правова, адже держава стоїть на захисті гідності людини, а за її порушення передбачається юридична відповідальність. У галузевих юридичних науках дефініція "гідність" не знайшла чіткого визначення. Водночас вітчизняне законодавство містить відповідні статті, в яких передбачена заборона порушення права гідності особи та передбачена відповідальність за порушення цієї заборони.

У сучасному українському законодавстві пріоритет у захисті безпосередньо гідності людини належить цивільному праву. Так, Цивільний кодекс України передбачає статтю 297, яка так і називається - "Право на

повагу до гідності та честі". У цій статті йдеться про те, що кожен має право на повагу до його гідності й честі; гідність і честь фізичної особи є недоторканими, а фізична особа має право звернутися до суду з позовом про захист її гідності та честі. А згідно зі ст. 23 Цивільного кодексу України особа має право на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав, яка полягає, зокрема, у приниженні честі й гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи [8].

Кримінальне законодавство також не стоїть осторонь захисту гідності особи, більш того, мабуть кожний злочин проти особистості можна, по суті, розглядати як посягання на її гідність. Адже виходить, що одна людина втручається в приватне життя іншої без її дозволу, наприклад, здійснюючи крадіжку певної речі або завдаючи їй тілесні ушкодження. Таке втручання в особисте життя також можна назвати порушенням гідності людини. Водночас Кримінальний кодекс України містить розділ III, який передбачає кримінальну відповідальність за злочини проти волі, честі та гідності особи [9]. Необхідно зауважити, що у 2012 р. і на початку 2014 р. до цього розділу були зроблені спроби додати статтю, яка б передбачала кримінальну відповідальність за наклеп, але подібні поправки не знайшли підтримки в парламентаріїв.

Переважно кримінальне законодавство передбачає відповідальність за злочини, в яких порушення людської гідності поєднується з порушення інших прав особи. Яскравий приклад - злочин, передбачений ст. 152 Кримінального кодексу України [9]. Виходячи зі змісту цієї статті, можна зробити висновок, що основним об'єктом злочинних посягань у цьому випадку буде статева свобода й статева недоторканність особи, але й честь і гідність особи також буде виступати об'єктом злочину, який у кримінальному праві називається додатковим або факультативним, але саме в цьому злочині порушення честі та гідності, мабуть, можна поставити на один рівень з порушенням статевої свободи та недоторканності.

Повертаючись до питання захисту гідності особи, необхідно все-таки зрозуміти, що ж саме захищає держава? Що таке гідність як правова категорія? Як визначити, в яких випадках порушується людська гідність? Логічним було би знайти визначення терміну "гідність" у державних або міжнародних нормативно-правових актах, тому що дефініції "гідність особи", які надають науковці різних суспільних наук, зокрема і юридичних, звичайно, збагачують науку, але все-таки є суб'єктивними судженнями, а юристи у своїй повсякденній діяльності повинні суворо дотримуватися букви закону.

Але це поняття не визначено на законодавчому рівні. І в міжнародних документах не міститься чіткого визначення. Погано це чи добре? Мабуть, все-таки добре. Адже що таке визначення? Дефініція - це коротке визначення якого-небудь поняття, що відображає істотні ознаки предмета або явища. Визначаючи поняття, вирішуємо пізнавальні завдання: установлюємо й з'ясовуємо зміст поняття через розкриття істотних властивостей; відмежовуємо предмет від усіх подібних до нього предметів; установлюємо, коректуємо, уточнюємо значення терміна [10, 614].

Поняття ж "гідності" надто широке, щоб його можна було вмістити в рамки дефініції. Як в одному реченні

відобразити всі істотні ознаки? Це завідомо провальна ідея в цьому разі. Більш того, це навіть небезпечна ідея. Якщо на законодавчому рівні буде встановлено, що безпосередньо вважається порушенням гідності людини, це, як це не абсурдно, порушить її права. Адже життя настільки різноманітне, що передбачити всі випадки, які можуть привести до порушення гідності людини, просто неможливо. Більш того, як вже зазначалося, це багато чому залежить від суб'єктивного сприйняття. Тому кожний випадок звернення до суду з позовом щодо порушення честі й гідності розглядається в індивідуальному порядку. Тому стає зрозумілим, що відсутність дефініції "гідність людини" - це не прогалина в праві, а свідомо позиція законодавця.

Тут постає питання, а "гідність" взагалі - це категорія права чи моралі? Мабуть, все-таки це більше моральна категорія, яка знаходить широке відображення в таких суспільних науках, як етика, філософія. Як вже зазначалося, значною є кількість публікацій, присвячених вивченню гідності людини з релігійної точки зору. А задача права в цьому разі полягає не стільки у визначенні, що ж це таке, а в забезпеченні непорушення гідності людини, а також, якщо все-таки було порушено - у її відновленні та покаранні винних.

Отримуючи уроки з минулого, людство доросло до розуміння того факту, що істинний показник цивілізації - це далеко не обсяг валютних резервів і навіть не велика кількість покладів нафти, золота й алмазів, а той вигляд людини, який дбайливо й свідомо викоханий своєю країною. Йдеться про умови життя людини, чия гідність оберігається всіма правовими засобами, які нині стали доступні людям. Суспільство, яке ставить в основу цю мету, ми називаємо громадянським, а державу - правовою. Без подібних інструментів демократичного буття люди в моральному, психологічному й духовному відношенні приречені на жалюгідне животіння [11]. Тому основною метою нашої держави виступає використання всіх можливостей щодо забезпечення належного та гідного розвитку особистості.

Література

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР / Відомості Верховної Ради України. - 1996.

- № 30. - С. 141.

2. Права человека. Учебник для вузов / Ответственный редактор - член-корр. РАН, доктор юридических наук Е.А. Лукашева. - М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА М), 2001. - 573 с.

3. Гідність: Українська Радянська енциклопедія / Електрон. дан. (1 файл). - Режим доступу: <http://leksika.com.ua/12230820/ure/gidnist>

4. Бех І.Д. Почуття гідності у духовному розвитку особистості / Електрон. дан. (1 файл). - Режим доступу: <http://www.ipv.org.ua/component/content/article/8-beh/61-2012-09-28-07-5412.html>

5. Основы учения Русской Православной Церкви о достоинстве, свободе и правах человека / Електрон. дан. (1 файл). - Режим доступу: <http://mospat.ru/archive/41597.htm>

6. Достоинство: Философская энциклопедия / .Електрон. дан. (1 файл). - Режим доступу: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/6021/%D0%94%D0%9E%D0%A1%D0%A2%D0%9E%D0%98%D0%9D%D0%A1%D0%A2%D0%92%D0%9E

7. Гришук О.В. Людська гідність у праві: філософський аспект: автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.12 / О.В. Гришук; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. - Х., 2008. - 36 с.

8. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV / Відомості Верховної Ради України. - 2003. - № 40. - С. 356.

9. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III / Відомості Верховної Ради України. - 2001. - № 25. - С. 131

10. Горлач М.І. Основы філософських знань / М.І. Горлач, В.Г. Кремень, С.М. Ніколаєнко, Н.П. Требін та ін.: Підручник. - К.: Центр учбової літератури, 2008. - 1028 с.

11. А.Г. Мучник. Философия достоинства, свобод и прав человека / Електрон. дан. (1 файл). - Режим доступу: http://samlib.ru/m/muchnik_a_g/book1954.shtml

Берендєєва А.І.

кандидат юридичних наук

викладач кафедри теорії та історії ОДУВС

Надійшла до редакції: 12.11.2013

УДК 342.727.73

ПРАВОВЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ ПИТАННЯ ВІДНОВЛЕННЯ ПРАВ ОСІБ, ДЕПОРТОВАНИХ ЗА НАЦІОНАЛЬНОЮ ОЗНАКОЮ

Градова Ю. В.

У 1991 році здобувши таку довгоочікувану незалежність, Україна сам на сам залишилась з великою кількістю невирішених питань, які вимагали рішучих дій у найближчий час, одним з таких і досі є нормативне врегулювання правового положення осіб, які були депортовані з території сучасної України.

Актуальність цього питання не викликає сумніву, хоча його вирішення й затягнулось на десятки років, але бажання насильно переселених народів повернутись на землю пращурів не вщухло до сьогодні, а навпаки розростається, перетворюючись іноді з мітингів і протестів на масові заворушення під час відстоювання своїх прав.

Метою статті є дослідження нормативно-правової бази, що регулює правовий статус депортованих осіб, і встановлення необхідності закріплення їхнього статусу на законодавчому рівні. При цьому йдеться не про де-

кларативність прав депортованих осіб, а про реальне їх відновлення. Цілком очевидно, що політичні декларації й урядові акти не можуть замінити законодавчої реабілітації громадян, депортованих за національною ознакою. Відсутність до теперішнього часу чіткої нормативно-законодавчої бази відновлення прав депортованих ускладнює процес їх повернення та облаштування, викликає недовіру до органів державної влади й призводить до посилення соціально-політичної напруженості в регіонах їх проживання [1, 8].

Дослідженням питання депортації займалися такі вчені, як: Б.В. Бабін, Н.В. Бекіров, А.В. Братковський, Н.Ф. Бугай, В.М. Кіцак, І.О. Колотуха, В.І. Палько, П.М. Палаян, Р.І. Хаялі та інші, при цьому більшість їхніх робіт розкриває історичний аспект цього питання, щодо інших - то в них аналізуються законопроекти й норматив-

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС**